

**Н. К. Ажибеков, Қазақстан Республикасы ІІМ Б. Бейсенов атындағы Қарағанды академиясының Жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру институтының магистранты, полиция капитаны**

### **КӘМЕЛЕТКЕ ТОЛМАҒАНДАРДЫҢ МҮДДЕЛЕРІНЕ ҚАРСЫ ҚЫЛМЫСТЫҚ ҚҰҚЫҚ БҰЗУШЫЛЫҚТАРДЫҢ ҚЫЛМЫСТЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ СИПАТЫ**

*Аннотация.* Мақалада Қазақстан Республикасындағы кәмелетке толмағандардың мүдделеріне қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың қылмыстық-құқықтық сипатының ұғымы қолданыстағы қылмыстық заңнама бойынша қарастырылады.

*Түйін сөздер:* кәмелетке толмағандардың мүдделері, қылмыстық құқық бұзушылық, балалардың құқықтары, халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттары, міндеттерді орындамау.

Аталған тақырыптағы қылмыстық құқық бұзушылықтың еліміздегі өткен 2015 жылғы сандық көрсеткіштеріне назар аударсақ, Қазақстан Республикасының Бас Пракуратурасы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің 2015 жылдың 12 ай қорытындысы бойынша келесідей құқық бұзушылықтар тіркелген. Барлығы: өндірістегі істер — 1034, СДТТБТ-да тіркелген — 993, әйелдерге қатысты — 547, өндірісте аяқталған құқық бұзушылықтар — 402, кәмелетке толмағандарға қатысты — 564.

Оның ішінде келесілерін атап өтуге болады:

Кәмелетке толмаған адамды қылмыстық құқық бұзушылықтар жасауға тарту (ҚР ҚК 132-б.) бойынша өндірістегі істер — 35, СДТТБТ-да тіркелген — 33, әйелдерге қатысты — 9, өндірісте аяқталған құқық бұзушылықтар — 28, кәмелетке толмағандарға қатысты — 28.

Кәмелетке толмаған адамды жезөкшелікпен айналысуға тарту (ҚР ҚК 134-б.) бойынша өндірістегі істер — 20, СДТТБТ-да тіркелген — 18, әйелдерге қатысты — 14, өндірісте аяқталған құқық бұзушылықтар — 15, кәмелетке толмағандарға қатысты — 10.

Балаларын күтіп-бағуға арналған қаражатты төлеу жөніндегі міндеттерді орындамау, еңбекке қабілетсіз ата-аналарын, еңбекке қабілетсіз жұбайын (зайыбын) күтіп-бағуға арналған қаражатты төлеуден жалтару (ҚР ҚК 139-б.) бойынша – өндірістегі істер — 604, СДТТБТ-да тіркелген — 569, әйелдерге қатысты — 404, өндірісте аяқталған құқық бұзушылықтар — 31, кәмелетке толмағандарға қатысты — 314.

Кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамау (ҚР ҚК 140-б.) бойынша – өндірістегі істер — 263, СДТТБТ-да тіркелген — 252, әйелдерге қатысты — 70, өндірісте аяқталған құқық бұзушылықтар — 226, кәмелетке толмағандарға қатысты — 188.

Балалардың өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді тиісінше орындамау (ҚР ҚК 141-б.) бойынша өндірістегі істер — 69, СДТТБТ-да тіркелген — 64, әйелдерге қатысты — 26, өндірісте аяқталған құқық бұзушылықтар — 54, кәмелетке толмағандарға қатысты — 14<sup>1</sup>.

БҰҰ Бас Ассамблеясының 1959 жылғы 20 қарашада қабылданған «Балалардың құқықтары туралы» декларациясының 2-тармағында балаларды әлеуметтік қорғауды қамтамасыз етілуі қажет, олардың дене, ақыл-ой, рухани дамуына жағымды әсерін тигізетін мүмкіндіктер мен қолайлы жағдайлар жасалған, ал әлеуметтік тұрғыдан дені сау және дұрыс, еркін және абыройлы болып өсуін қамту қажет деп бекітілген. Балаларды қорғау және оларға қолайлы жағдайлар туғызуға қатысты әлеуметтік және құқықтық ұстанымдармен келісілуін мақсат еткен<sup>ii</sup>.

Барлық әлемде соңғы онжылдықта балалардың жағдайы үрей туғызуда. Олардың қатарына кері әсерін тигізетін әлеуметтік тенденциялар күшеюі, құқықтық қорғанудың деңгейі төмендеуі, қылмысқа тартылып, бақытсыздыққа ұшыраған балалар мен жасөспірімдердің саны көбеюі жатады.

1989 жылғы 20 қарашада БҰҰ Бас Ассамблеясының 44 сессиясында «Балалардың құқықтары туралы» Конвенция қабылданды. Конвенцияның басты идеясы ең алдымен бала жеке адам, қоғамдағы қатынастың жеке субъектісі ретінде қарастырылды. Жеке адамның мәртебесі қоғаммен өзара байланысты екенін анықтайтын оның бостандығы, заңды мүдделері мен құқықтарының үлкенге де, балаға да қатысы бірдей<sup>iii</sup>. Әрине, адамдарды қорғау және олардың құқықтары мен мүдделерін іске асыру басым болған.

1994 жылғы 8 маусымда Қазақстан Бала құқықтары туралы БҰҰ Конвенциясына қосылды<sup>iv</sup>. Аталған Конвенцияны біздің мемлекетіміздің бекітуі кәмелетке толмағандардың тәрбиесімен ата-аналар мен педагогтар айналысуы қажет екендігі туралы ақиқаттың аса маңыздылығын дәлелдеп берді. Ал құқық қорғау органдары кәмелетке толмаған құқық бұзушыларды әлеуметтік бейімдеу және оңалту бойынша іс-шараларды, сондай-ақ кәмелетке толмағандардың құқықтары, олардың мүдделері мен бостандықтарын қорғауды тиісті қылмыстық-құқықтық нормаларға сәйкес жүзеге асыруы қажет<sup>v</sup>.

Қазақстан Республикасы Конституциясының 27-бабында неке мен отбасы, ана мен әке және бала мемлекеттің қорғауында болады деп кепілдік береді.

Неке мен отбасы, ана мен әке және баланы мемлекеттік қорғау құқықтың көптеген салалары арқылы, солардың қатарында қылмыстық құқық арқылы да қамтамасыз етіледі.

Астана қаласында 2003 жылғы 10 қыркүйекте өткен қылмыстылықпен күрес және заңдылықты сақтау мәселелері бойынша мәжілісте сөйлеген сөзінде еліміздің Президенті барлық әлемде адамдарды нәпсіқұмарлық сипатта, еңбекке және басқа да пайдалану мақсатымен заңсыз әкету және сату мәселесі өзекті болып отыр деп атап көрсетті. Қазақстанда қазір мұндай қылмыстық әрекеттің түрін болдырмауға бағытталған, заңды сипаттағы белгілі қадамдар жасалды. Ендігі жерде құқық қорғау органдарының міндеті — жеке адамның құқықтары мен бостандықтарын тәжірибе жүзінде қамтамасыз ету<sup>vi</sup>.

Кез келген нормалар жиынтығының жекешеленуінің теориялық негізі болып Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің Ерекше бөлімінің жеке тарау түрінде қылмыс объектісі туралы, яғни қылмыстық әрекеттің нәтижесінде зиян келген немесе осындай қатер тууы мүмкін қоғамдық қатынастар туралы ілім табылады. Бұл ілім қатысушысының бірі болып кәмелетке толмағандар, басқаша айтқанда, мемлекет тарапынан ерекше қамқорлықты қажет ететін, біздің еліміздің болашағы — өскелең ұрпақ өкілдері болып табылатын қоғамдық қатынастар тобын көруге мүмкіндік береді. Бұл қатынастарды қылмыстық-құқықтық жолдармен қорғаудың басты мәні кәмелетке толмаған азаматтың мүддесін қорғау, жеке адамның калыпты дене дамуы, зияткерлік және адамгершілік қасиеттерінің қалыптасу жағдайларын жасау деген түсінікке әкеледі.

Кәмелетке толмағандардың дұрыс даму жағдайларының шешуші кезі отбасының сәтті болуына байланысты, яғни некеге, туыстыққа, балаларды асырап алу немесе тәрбиеге алуға негізделген адамдардың одағына тәуелді және олардың өмірі, мүдделері, өзара қамқорлығы, сондай-ақ екі жақтың құқықтары мен міндеттерінің ортақтығына байланысты екені жалпыға мәлім. Сондықтан кәмелетке толмаған адамды қорғау туралы мәселе отбасылық қарым-қатынастармен, оның ішінде қылмыстық-құқықтық тәсілдермен де тікелей байланысты.

2014 жылы 03 шілдеде қабылданған Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 1-бабының 2-бөлігінде заң шығарушымен Қазақстан Республикасының Конституциясына және халықаралық құқықтың жалпыға бірдей танылған қағидаттары мен нормаларына негізделеді деген ереже бекітілген.

Аталған бұл ережелерінің бірі отбасы мен кәмелетке толмағандарды қылмыстық-құқықтық қорғау болып табылады. Атап өту керек, 1959 жылы Қаз. ССР ҚК-де отбасы және кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстар бөлек тарауларда орналасқан. Айталық «Кәмелетке толмаған адамды қылмыстық іске тарту» (ҚК 201-бабы) «Қоғамдық қауіпсіздікке және халық денсаулығына қарсы қылмыстар» деп аталған 9-тарауда берілген, ал «Балаларды асырау және тәрбиелеуден жалтару» (112-бап), «Қорғаншы құқықтарын теріс пайдалану» (113-бап) және «Ата-анасына немесе жұбайына көмек көрсетуден

жалтару» (114-бап) сияқты құрамдар «Жеке адамның өміріне, денсаулығына, бостандығы мен қадір-қасиетіне қарсы қылмыстар» тарауында жазылған.

2014 жылғы қабылданған Қазақстан Республикасының Қылмыстық кодексінде жаңа жеке баптар қосылды: Бала асырап алу жөніндегі заңсыз әрекет (137-бап), Кәмелетке толмаған адамды Қазақстан Республикасының шегінен тысқары жерге заңсыз әкету (143-бап) және Кәмелетке толмағандарды эротикалық мазмұндағы өнімдерді жасауға тарту (144-бап) үшін жауапкершілік қарастырылады.

Көрсетілген тарауда қарастырылған қылмыстық құқық бұзушылықтардың құрамын зерделеу кезінде, мұнда объектісі мағыналық тұрғыдан әртүрлі, бірақ өзара тығыз байланысты қарым-қатынастар болып табылатын 2 топ шоғырланғанына назар аудару қажет, осыдан барып «Отбасына қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» және «Кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтар» деп бөлінеді.

Қылмыстық кодекстің екінші тарауына кірген қылмыстық құқық бұзушылықтардың тектік объектісінің бірі кәмелетке толмағандардың қалыпты дене дамуын, зияткерлік және адамгершілік қасиеттерінің дамуын қорғау бойынша қалыптасқан қоғамдық қатынастар болып табылады.

Тікелей объектісі кәмелетке толмағандардың адам ретінде қалыптасуын қамтамасыз ету бойынша нақты қоғамдық қатынастар болып табылады.

Жәбірленушілер: жас балалар, кәмелетке толмағандар болуы мүмкін. Жәбірленушілердің заңдық мүдделері олардың жасына, зияткерлік даму деңгейіне, денсаулық жағдайына тәуелсіз қорғалады.

Қылмыстық құқық бұзушылықтардың басым көпшілігінің объективтік жағы кінәлілердің іс-әрекеттерімен жасалады. Тек екі қылмыс: «Кәмелетке толмаған адамды тәрбиелеу жөніндегі міндеттерді орындамау» — 140-бабы және «Балалардың өмірі мен денсаулығының қауіпсіздігін қамтамасыз ету жөніндегі міндеттерді тиісінше орындамау» — ҚК 141-бабы, олар әрекетпен де, әрекетсіздікпен де жасалады. Сонымен қатар, «Балаларын күтіп-бағауға арналған қаражатты төлеу жөніндегі міндеттерді орындамау, еңбекке қабілетсіз ата-аналарын, еңбекке қабілетсіз жұбайын (зайыбын) күтіп-бағауға арналған қаражатты төлеуден жалтару» 139-бабы қылмыстық әрекетсіздікке жатады. Қылмыстық құқық бұзушылықтардың құрамы негізінен формальды түрде құрастырылған.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексінің 140 және 141-баптарынан басқа қылмыстық құқық бұзушылықтар құрамының субъективтік жағы тікелей пиғылмен сипатталады. Бұл қылмыстардың себептері әртүрлі: пайдакүнемдік және басқа да арам ниеттер (ыза, кек, қызғаныш, өшпенділік және т. б.).

Кәмелетке толмағандарға қарсы қылмыстық құқық бұзушылықтардың субъектісі қылмыс жасалған сәтте 16-ға толған адамдар болуы мүмкін. Аталған тараудың ҚК кейбір баптары бойынша қылмыстық құқық бұзушылықтардың субъектісі болып ата-аналар (асырап алушылар) — ҚК 132 және 133-баптары, ал ҚК 139-бабы, 2-бөлігі бойынша кәмелетке толған еңбекке жарамды балалар табылады.

Қазақстан Республикасы Қылмыстық кодексі кәмелетке толмағандарды қорғауға бағытталған басқа да бірқатар нормаларды қарастырады. Олардың біреулері қылмыстық құқық бұзушылықтардың негізгі құрамындағы кәмелетке толмағандарды жақтайды, мысалы, «Жаңа туған сәбиді анасының өлтіруі» — ҚК 100-бабы; «Он алты жасқа толмаған адаммен жыныстық қатынас немесе сексуалдық сипаттағы өзге де әрекеттер жасау» — ҚК 122-бабы; «Жас балаларды азғындық жолға түсіру» — ҚК 124-бабы; басқалары кәмелетке толмағандарға қатысты қылмыстарды жасағаны үшін қатаң жауапкершілікті қарастырады: «Ұрып-соғу» — ҚК 109-бабы, «Қинау» — ҚК 110-бабының 2-бөлігі, 1-тармағы; «Соз ауруларын жұқтыру» — ҚК 117-бабы, 2-бөлігі; «Адамның иммун тапшылығы вирусын (АИТВ/ЖИТС) жұқтыру» — ҚК 118-бабы, 3-бөлігі; «Бас бостандығынан заңсыз айыру» — ҚК 126-бабы, 2-бөлігі, 5-тармағы. Аталған барлық жағдайларда бұл қылмыстық құқық бұзушылықтар қастандық әрекеттердің жеке тікелей

объектісі болып табылады, сондықтан Қылмыстық кодекстің Ерекше бөлімінің 2-тарауынан тыс жатыр.

Қазақстан Республикасының Бас Пракуратурасы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің баспасөз мәліметі бойынша «2015 жылғы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының қорытынды жұмысында» 1991 жылдан бері кәмелетке толмағандардың жыныстық дербестігіне қарсы қылмыстық құқық бұзушылық жасағаны үшін қылмыстық жауаптылыққа тартылған адамдарды 2016 жылдың басынан бастап қайтадан есепке алудың жаңа түрі — педофилдар жөніндегі электронды мәліметтер базасы құрылады<sup>vii</sup>. Бұл қадам құптарлық жағдай.

- 
- <sup>i</sup> Қазақстан Республикасының Бас Пракуратурасы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің 2015 жылдың 12 ай қорытындысы // pravstat.prokuror.kz / rus
- <sup>ii</sup> БҰҰ Бас Ассамблеясының 1959 жылғы 20 қарашада қабылданған «Балалардың құқықтары туралы» декларациясы // www.un.org.ru
- <sup>iii</sup> БҰҰ Бас Ассамблеясының 1989 жылғы 20 қараша 44 сессиясындағы «Балалардың құқықтары туралы» Конвенциясы // www.un.org.ru
- <sup>iv</sup> Обзор о судебной практике по рассмотрению дел о преступлениях несовершеннолетних и о вовлечении их в преступную и иную антиобщественную деятельность // Бюллетень Верховного суда РК. — 2002. — № 5. — С. 26.
- <sup>v</sup> Ваше право. 1999. 5 февр.
- <sup>vi</sup> Назарбаев Н. А. Демократические ценности и непререкаемый авторитет закона // Казахстанская правда. 2003. 11 сент.
- <sup>vii</sup> Қазақстан Республикасының Бас Пракуратурасы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу жөніндегі комитетінің «2015 жылғы Құқықтық статистика және арнайы есепке алу органдарының қорытынды жұмысы». Баспасөз мәліметі. 2016. 16 қаңтар // pravstat.prokuror.kz/rus

### ***Резюме***

В статье раскрывается понятие уголовного правонарушения против несовершеннолетних по законодательству Республики Казахстан.

### ***Resume***

In this scientific article is discussed the concept of criminal law, criminal offenses against minors according to the legislation of the Republic of Kazakhstan.